

Mirosława Parlak

Podnoszenie jakości współpracy nauczyciela i uczniów w młodszym wieku szkolnym z rodzicami

Pedagogika Rodziny 1/3/4, 83-92

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Mirosława Parlak

Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy Jana Kochanowskiego w Kielcach

Podnoszenie jakości współpracy nauczyciela i uczniów w młodszym wieku szkolnym z rodzicami

Streszczenie

W artykule przedstawiono rolę współpracy pomiędzy szkołą i rodziną, a także korzyści z niej wynikające przede wszystkim dla uczniów, ale także dla rodziców i nauczycieli. Podniesienie jakości współpracy powinno być przedmiotem szczególnej troski pedagogów, to szkoła powinna być stroną inicjującą i podtrzymującą dobre kontakty z rodzicami. Nauczyciele powinni posiadać odpowiednie ku temu kompetencje.

W pracy zaprezentowano również możliwości podnoszenia jakości współpracy, omówiono typy współdziałania oraz zasady efektywnej współpracy, które powinny być przestrzegane przez obie strony, zarówno przez nauczycieli, jak i rodziców.

Summary

In this article is produced the role of cooperation between school and the family and also a lot of advantages which ensue both for students, parents and teachers.

The high quality of cooperation should be the subject of particular preoccupation among teachers. Every school must initiate and support great relationship with parent and all the teachers should be equipped with appropriate competence.

In this article ale also presented the possibility of improving of cooperation, the types of association and the rules of effective cooperation which should be abserved by both teachers and parents.

Reformy oświaty prowadzone w Polsce w ostatnich kilkunastu latach nakazują bliżej przyjrzeć się ważnemu zadaniu, jakim jest projektowanie współdziałania z rodzicami uczniów, tym samym uwzględnienie ich faktycznego udziału w procesie edukacji formalnej. W założeniach aktualnej reformy wyraźnie podkreśla się rolę szeroko rozwiniętej współpracy szkoły z rodzicami w edukacji dziecka. Obowiązkiem rodziców powinno być możliwie szerokie włączanie się w działania szkoły, gdyż tylko w taki sposób instytucja ta ma możliwość skutecznych oddzia-

ływań dydaktyczno-wychowawczych. W szczególności dotyczy to coraz częstszych i coraz trudniejszych do rozwiązania problemów wychowawczych. Obecnie uważa się, że odpowiedzialność w wychowaniu dziecka spoczywa na rodzicach, szkoła ma spełniać rolę pomocniczą, towarzysząc jej w procesie wychowania. Tym niemniej zadaniem zarówno rodziny, jak i szkoły jest zaszczepienie dziecku systemu wartości, kształtowanie właściwych postaw a także wyposażanie w wiedzę niezbędną w jego dalszym życiu. Pedagodzy zgodnie twierdzą, że o powodzeniu szkolnym dziecka decyduje w dużym stopniu harmonijne współdziałanie obu tych instytucji.

Na temat roli dobrej współpracy w osiągnięciu celów kształcenia i wychowania powiedziano już wiele, wydaje się także, że obie strony mają coraz wyższą świadomość roli dobrych wzajemnych kontaktów w edukacji dziecka, jednak zdaje się to nie przekładać na lepsze stosunki pomiędzy nauczycielami a rodzicami. Stan ten powinien jak najszybciej ulec zmianie.

Zarówno rodzicom, jak i niestety nauczycielom niełatwo jest zrozumieć, że szkolną społeczność tworzą w równym stopniu uczniowie, nauczyciele i rodzice. Rolą dorosłych powinno być tworzenie optymalnych warunków dla procesu edukacyjnego zarówno w szkole, jak i domu rodzinnym, cel działań jest przecież wspólny – jak najlepszy wszechstronny rozwój dziecka.

Współpraca zapewniać powinna dobry przepływ informacji pomiędzy nauczycielem a rodzicem. Najlepiej służyć może mu bezpośredni kontakt; pozwoli on najlepiej na wzajemne poznanie się i zrozumienie potrzeb oraz oczekiwań wobec siebie.

Podniesienie jakości współpracy szkoły z rodziną powinno być przedmiotem szczególnej troski nauczycieli, to szkoła powinna być stroną inicjującą i podtrzymującą efektywną współpracę. Pedagodzy powinni uświadamiać rodzicom wagę i znaczenie dobrej jakości współpracy.

Nauczyciele powinni posiadać odpowiednie kompetencje, które wynikają z ich wiedzy i umiejętności dotyczących:

- poznania regulacji prawnych dotyczących wzajemnych relacji;
- precyzyjnego określenia celów i zakresu wspólnych działań;
- ustalenia form organizacyjnych i częstotliwości wzajemnych kontaktów;
- korzystania z dorobku naukowego w zakresie problematyki kierowania grupą ludzi dorosłych;
- świadomego wykorzystywania elementów teorii komunikacji w procesie porozumiewania się (Pawlak, 2004: 57–58).

Szkoła może i powinna wspomagać rodzinę w procesie wychowania, wzmacniać jej pozytywne oddziaływania oraz kompensować braki, których nie są w stanie ustrzec się nawet najlepsi rodzice. Konieczna jest więc systematyczna wymiana informacji na temat całokształtu rozwoju dziecka oraz ustalanie na tej podstawie jednolitych metod oddziaływań wychowawczych. Dla nauczycieli poznanie śro-

dowiska rodzinnego, w którym dziecko stale przebywa, jest konieczne dla racjonalnego organizowania działań dydaktycznych w celu wzmocnienia czynników pozytywnych i łagodzenia lub likwidowania czynników negatywnych.

Wielu rodziców przejawia pozytywny stosunek do współpracy ze szkołą, ponieważ zainteresowani są rozwojem dziecka. Uświadomienie sobie zbieżności celów jest istotne, gdyż: „współdziałanie właściwe jest dopiero wtedy kiedy cel jest wspólny, a to jest wtedy, kiedy po to, by to było celem dla jednego, musi ono być celem dla drugiego” (Kotarbiński, 1975: 105). Chęć współpracy ze strony rodziców wychowawcy powinni jak najlepiej wykorzystać, nawiązując ze środowiskiem rodzinnym relacje oparte na wzajemnym zrozumieniu i życzliwości oraz zasadach partnerstwa.

Według W. Okonia współpraca to: „współdziałanie ze sobą jednostek lub grup ludzi wykonujących swoje częściowe zadanie, aby osiągnąć jakiś wspólny cel. Współpraca opiera się na wzajemnym zaufaniu i lojalności oraz na podporządkowaniu się celowi należycie uświadomionemu sobie przez wszystkie jednostki lub grupy” (2004: 346). Najważniejszym – wspólnym celem obydwu środowisk, rodzinnego i przedszkolnego, jest osiągnięcie przez dziecko maksymalnych możliwości rozwojowych. Aby podejmować efektywne działania w tym kierunku, niezbędna jest satysfakcjonująca obydwie strony współpraca.

Trudno przecenić znaczenie dobrej współpracy pomiędzy placówką oświatową a domem rodzinnym dziecka. Wydaje się wręcz, że jest ona warunkiem powodzenia wszelkich oddziaływań pedagogicznych nauczycieli. Korzyści z niej płynące są obustronne. Zdaniem M. Rościszewskiej-Woźniak (1998) nauczyciele:

- więcej wiedzą o dziecku, łatwiej im się pracuje;
- czują się bezpieczniej, wiedzą, że ich praca znajduje zrozumienie, że nie działają w próżni;
- mają możliwość korekty działań wychowawczych tak, żeby jak najlepiej zaspokajały potrzeby dzieci;
- w trudnych sytuacjach mogą liczyć na współpracę rodziców;
- czują się docenieni, traktowani jak partnerzy;
- są śmielsi w proszeniu o pomoc i dzieleniu się trudnościami.

Natomiast rodzice:

- mają więcej informacji o dziecku, lepiej je poznają, zaspokajają ciekawość i poczucie dumy z dziecka;
- czują się bezpiecznie wiedząc, że w każdym momencie spotkają się ze zrozumieniem i zainteresowaniem nauczyciela;
- mają możliwość zwiększania swoich kompetencji wychowawczych, w sytuacjach kryzysowych mogą sprawniej udzielić pomocy dziecku;
- czują się ważnymi osobami, partnerami w wychowaniu;
- są śmielsi w proszeniu o pomoc i dzieleniu się trudnościami.

Powyższe rozważania świadczą o tym, że obydwie strony mają istotne powody, aby starać się o zachowanie dobrej współpracy. Stroną inicjującą właściwe kontakty powinni być nauczyciele, to od nich zależy czy potrafią zaangażować rodziców w proces wychowawczo-dydaktyczny. Wymaga to oczywiście od obydwu stron starań, między innymi taktu, cierpliwości, zaangażowania, szacunku, dobrej woli, poświęcenia czasu, lecz te początkowe, a w efekcie pozorne utrudnienia, przynoszą rzeczywiste korzyści w postaci przekonania rodziców, że szkoła jest przyjazna dziecku i rodzinie, i że najważniejszym celem działań placówki jest dobro wychowanka. Istotne jest, aby rodzice byli przeświadczeni o tym, że są pełnoprawnymi partnerami nauczycieli w podejmowaniu decyzji dotyczących pobytu ich dziecka w szkole. Nauczyciele natomiast, mając dobre relacje i stały kontakt z rodziną, mogą na bieżąco weryfikować efekty współpracy, biorąc pod uwagę oczekiwania i potrzeby rodziców.

Każde działanie, aby było efektywne, musi zostać starannie zaplanowane. Aby więc współpraca przyniosła pożądane efekty, powinno się ją prowadzić według wcześniej przygotowanego planu, który powinien być budowany w oparciu o plan wychowawczy szkoły oraz plan dydaktyczno-wychowawczy pracy z daną klasą. Celem tworzenia planu jest również podnoszenie świadomości wychowawczej rodziców poprzez takie działania, jak:

- zapoznanie z prawidłowościami rozwojowymi dziecka w młodszym wieku szkolnym;
- zapoznanie ich z celami i założeniami edukacji dzieci w tym wieku;
- zainteresowanie działalnością szkoły dotyczącą nie tylko funkcji dydaktycznej placówki, ale także wychowawczej, opiekuńczej, kulturotwórczej i innych, zapewniających warunki i pozwalających wspierać wszechstronny rozwój każdego dziecka;
- angażowanie rodziców we wspólne działania na rzecz placówki szkolnej;
- uświadamianie korzyści płynących dla wszystkich trzech podmiotów edukacji, głównie zaś dla dzieci, z dobrej współpracy.

Najważniejsze jest uświadomienie sobie przez obie strony, że współpraca jest wzajemnym wspomaganie się i współdziałaniem podmiotów w realizacji wspólnego celu. Opiera się na wzajemnym zaufaniu, lojalności, podporządkowaniu się celowi, który musi być należycie uświadomiony zarówno przez rodziców, jak i przez nauczycieli (Winiarski, 2002: 4).

Świadomość wspólnych zadań wychowawczych i umiejętności ich realizacji przy wzajemnym wsparciu musi posiadać zarówno szkoła, jak i rodzina. „właściwa współpraca ze szkołą warunkuje prawidłowy przebieg procesu wychowania oraz postępy dziecka w nauce” (Cudak, 1991: 121).

Istotne dla wzajemnej współpracy są współpartnerskie działania szkoły i rodziców. M. Mendel wyróżnia sześć typów współdziałania:

-
1. **rodzicielstwo** – oznacza pomoc rodzicom i rodzinom w tworzeniu domowego środowiska wsparcia dla uczących się dzieci. Wśród przykładów takiego działania wyróżnić możemy:
 - propozycję zmian domowych, by wspierały edukację dziecka;
 - edukowanie rodziców w formie kursów, jednorazowych spotkań rodziców bądź udostępnianie broszur edukacyjnych, kaset wideo, poradników i innej literatury;
 - informowanie o szkołach w środowisku oraz potencjalnych możliwościach dziecka stojącego u progu kolejnego szczebla edukacji;
 - warsztaty, wideoprezentacje, komputerowe i telefoniczne przekazy wiadomości o możliwościach wspierania edukacji dziecka i jego wychowania w każdej z faz rozwoju.
 2. **komunikacja** – to poszukiwanie wszelkich form efektywnej komunikacji: szkoła – dom oraz dom – szkoła, w zakresie oferty programowej szkoły i postępów w rozwoju dzieci. Przykłady takiego działania to przede wszystkim:
 - indywidualne spotkania z rodzicami ukierunkowane na ustawiczność oraz nieprzerwaną realizację zamierzeń w tym zakresie. Nauczyciel nie może zniechęcać się niepowodzeniami. Powinien być świadomy płynących dla dziecka korzyści ze współpracy z jego domem i bez końca ponawiać próby nawiązania kontaktu, indywidualizując metody, poszukując nowych form;
 - systematyczne (co tydzień, co miesiąc) informacje o postępach dziecka przesyłane w formie broszur, ulotek do rodziców z prośbą o ich komentarz i sugestie odnośnie dalszego działania, oceny wpisane do zeszytu przedmiotowego, itp.;
 - dni otwartej szkoły, w których to rodzice mogą porozmawiać z nauczycielami na temat osiągnięć dzieci oraz trudności w nauce;
 - pełna, jasna informacja dotycząca polityki edukacyjnej, koncepcji szkoły, jej programów, proponowanych przez szkołę kursów, rodzajów aktywności, planowanych reform, itp.;
 - informacje na temat szkolnego systemu oceniania i wymagań edukacyjnych;
 - prezentowanie rodzicom efektów pracy uczniowskiej: otwarte lekcje, wystawy, przedstawienia, prezentacja projektów, festyny; itp.;
 - szczególne formy kontaktu: telefoniczny, za pośrednictwem poczty komputerowej, listowny.
 3. **wolontariat** – to wszelkie działania ukierunkowane na pozyskanie oraz organizowanie pomocy i wsparcia rodziców dla uczących się w szkole dzieci, ich nauczycieli oraz szkoły jako instytucji. Możliwości w tym zakresie to:
 - pomoc materialna i rzeczowa;
 - pomoc nauczycielowi podczas wycieczek, imprez klasowych i szkolnych;

-
- „szkolne centrum rodzinne” – miejsce spotkań i pracy ochotników w celu organizowania wsparcia dla rodzin i szkoły;
 - klasowe rady rodziców;
 - „drzewko telefoniczne” – sieć informacyjna polegająca na przekazywaniu przez rodziców informacji kolejnej osobie z „gałęzi”;
 - „rodzicielskie patrole” oraz inne działania ukierunkowane na bezpieczeństwo dzieci.
4. **nauka domowa** – to dostarczanie rodzicom informacji oraz pomysłów, obejmujących pomoc dzieciom w pracach domowych i wszelkich czynnościach pozaszkolnych związanych z realizacją programu szkolnego. Przykłady mogą być następujące:
- pełna informacja, co do wymaganych umiejętności i wiadomości dziecka;
 - informacja na temat zadań realizowanych przez dziecko poza szkołą, a związanych z realizowaniem programu, np. projekty;
 - informacja, co do sposobu pomagania uczniom w usprawnianiu ich umiejętności w świetle uzyskanej oceny szkolnej;
 - uczestnictwo rodzin w planowaniu dalszej drogi edukacyjnej.
5. **współdecydowanie** – to włączenie rodziców w decydowanie o wszelkich sprawach związanych z życiem szkoły oraz rozwijanie rodzicielskich reprezentacji. Oto przykłady tego typu działań:
- tworzenie reprezentacji rodzicielskich (komitet rodzicielski), rodzicielsko-nauczycielskich (rada szkoły, rada rodziców, stowarzyszenie, fundacje i inne);
 - opiniowanie programu wychowawczego i innych dokumentów programowych szkoły przez reprezentacje rodzicielskie;
 - tworzenie ciał doradczych w zakresie ściśle określonego problemu;
 - opiniowanie przez radę rodziców sprawozdania z realizacji planu rozwoju zawodowego nauczyciela.
6. **współpraca ze społecznością lokalną** – to współdziałania szkoły i rodziców ukierunkowane na rozpoznawanie oraz integrowanie działań zaradczych i usług świadczonych przez środowisko lokalne dla szkół, rodzin i dzieci. Wśród przykładów działań wymienić można:
- bieżące informowanie rodziców i uczniów o lokalnych formach działania dotyczących zdrowia, kultury, rekreacji, wsparcia społecznego i innych programach, usługach;
 - integrowanie wszelkich działań świadczonych rodzinie;
 - działania podejmowane przez dzieci, rodziny i szkoły na rzecz środowiska lokalnego, np. festyny dla mieszkańców, prace porządkowe i inne (Mendel, 1999: 39–42).

Kontakt nauczyciela z rodzicami będzie miał pozytywne skutki, jeśli obie strony będą przestrzegać następujących zasad:

- zasada pozytywnej motywacji, gdy współdziałanie ma dobrowolny charakter z zachowaniem celowości współpracy i związanych z nią korzyści;
- zasada partnerstwa, która podkreśla równorzędne prawa i obowiązki nauczycieli i rodziców z uwzględnieniem kompromisowych rozwiązań w podejmowaniu decyzji;
- zasada wielostronnego przepływu informacji – umożliwia konfrontowanie różnych opinii i ocen o tym, co się w szkole i w rodzinie dzieje z dziećmi, zwłaszcza zaś, jakiego rodzaju oddziaływania stosuje się wobec nich i z jakim rezultatem;
- zasada jedności oddziaływań, podkreśla zgodność celów, metod i form realizacji;
- zasada aktywnej i systematycznej współpracy (Łobocki, 1985).

Według S. Rogali (1983) czynnikami, które zakłócają obopólne porozumienie pomiędzy wychowawcami i rodzicami, są:

- przemęczenie pracą zawodową i uciążliwościami życia rodzinnego oraz brakiem wolnego czasu;
- brak wiedzy na temat procesu współdziałania i umiejętności jego organizowania;
- nieodpowiednie dla korzystnego przebiegu procesu współdziałania warunki materialno-organizacyjne placówki;
- częściowa rozbieżność poglądów na temat celów i metod wychowania dzieci.

Współdziałanie między rodzicami a wychowawcami według M i J. Sowy (1975) polega na:

- upowszechnianiu wiedzy i umiejętności pedagogicznych;
- podnoszeniu kultury pedagogicznej;
- wzajemnej informacji o sytuacji wychowawczej i postępach dziecka;
- rozwiązywaniu trudności wychowawczych w rodzinie i w szkole;
- wspólnym programowaniu i planowaniu pracy wychowawczej.

W toku współpracy z rodzicami nauczyciele powinni zmierzać do osiągnięcia następujących celów:

- pogłębiania poczucia odpowiedzialności za obecne i przyszłe losy dziecka;
- przyjęcia pożądanych wzorów osobowych;
- stworzenia dzieciom jak najlepszych warunków wszechstronnego rozwoju;
- właściwego ustosunkowania się do sukcesów i niepowodzeń dziecka.

Stałe zapobieganie o to, by rodzice stali się współpartnerami w staraniach o najwyższy poziom edukacji ich dzieci, winno stać się jednym z priorytetowych zadań szkoły (Zyzik, 2011: 180).

Efektywna współpraca szkoły z rodzicami nie jest rzeczą łatwą, aby uzyskać pozytywne efekty, w każdej sytuacji należy pamiętać, że:

- Najważniejsze zawsze jest dobro dziecka. Każde działanie ma temu służyć. Żadne działanie każdej ze stron nie może być z nim sprzeczne;
- Szkoła zapoznaje rodziców z celami wszelkich działań podejmowanych wobec ich dzieci;
- Każdą ze stron obowiązuje szacunek wobec dziecka oraz wobec siebie nawzajem. Nie powinno się podważać autorytetu ani rodziców ani nauczycieli;
- Zarówno pracowników szkoły, jak i rodziców obowiązuje dyskrecja. Nauczyciele powinni pamiętać, że to, czego dowiedzą się na temat wychowanka, jest objęte tajemnicą zawodową. Jest to podstawą wzajemnego zaufania, bez niej nie można mówić o jakiegokolwiek współpracy;
- Nauczyciele powinni podejmować wszelkie starania, aby zachęcić rodziców, lecz także innych członków rodzin ich wychowanków, do podejmowania działań na rzecz szkoły;
- Rodzice powinni uczestniczyć w zebraniach klasowych oraz w miarę możliwości we wszelkich imprezach organizowanych przez szkołę;
- Każda ze stron podejmuje starania o dobrą jakość współpracy.

Szkoła powinna doskonalić formy współpracy z rodzicami podopiecznych i nie ustawać w podejmowaniu działań, doskonalących wzajemne kontakty. Wśród wielu takich działań istotne zdają się być:

- Zapoznanie rodziców z ich prawami i obowiązkami;
- Zapoznanie rodziców z funkcjonowaniem rady rodziców na terenie szkoły, informowanie o wszelkich działaniach tego organu;
- Podejmowanie działań na rzecz integrowania grup rodziców;
- Ustalenie wspólnie z rodzicami (bądź ich przedstawicielami) ustalenie zasad oraz planu współpracy;
- Zaangażowanie rodziców w tworzenie planu wychowawczego szkoły, wykorzystanie próśb i propozycji rodziców;
- Wprowadzenie terminarza spotkań rodziców ze specjalistami: pedagogiem szkolnym, psychologami, pedagogami, logopedami z poradni psychologiczno-pedagogicznej, lekarzami: pediatrą, ortopedą, alergologiem, stomatologiem i innymi pracownikami opieki zdrowotnej, także prawnikami i reprezentantami innych zawodów;
- Warsztaty dla rodziców dotyczące radzenia sobie z problemami wychowawczymi;
- Zbieranie różnymi sposobami opinii o pracy szkoły;
- Wprowadzenie do terminarza szkolnego otwartych spotkań „przy okrągłym stole”, poświęconych wymianie poglądów na temat funkcjonowania szkoły;

- Przydzielanie nie tylko nauczycielom i uczniom, lecz także rodzicom określonych funkcji w społeczności szkolnej, np. angażowanie rodziców we wspieranie działań uczniowskiego samorządu szkolnego;
- Angażowanie rodziców w działalność pozalekcyjną szkoły;
- Umożliwianie oraz zachęcanie rodziców do kontaktów z wszystkimi pracownikami szkoły;
- Włączanie rodziców w tworzenie informacji o szkole;
- Stwarzanie możliwości uczestniczenia rodziców w zajęciach otwartych, aby rodzic mógł poznać swoje dziecko w warunkach innych niż domowe;
- Zachęcanie rodziców do zaangażowania w prace na rzecz szkoły, korzystanie z ich pomocy i możliwości w urządzaniu otoczenia przyjaznego dziecku;
- Wspólne (uczniowie, nauczyciele, rodzice) przygotowywanie i uczestniczenie w imprezach klasowych i szkolnych, a także organizowanych przez placówki kulturalne działające w środowisku lokalnym;
- Włączenie rodziców do promowania działań szkoły w środowisku lokalnym, a także do reprezentowania szkoły w środowisku.

Bibliografia

- Cudak H. (1991), *Środowisko rodzinne a rezultaty prac*, Kielce.
- Kotarbiński T. (1975), *Traktat o dobrej robocie*, Wrocław.
- Łobocki M. (1985), *Współdziałanie nauczycieli i rodziców w procesie wychowania*, Warszawa.
- Mendel M. (red.) (1999), *Jak organizować współpracę z rodzicami* [w:] M. Mendel, *Klocki autonomiczne w szkole*, Warszawa.
- Okoń W. (2004), *Nowy słownik pedagogiczny*, Warszawa.
- Pawlak B. (2004), *Uwarunkowania współpracy nauczycieli i rodziców na szczeblu kształcenia zintegrowanego* [w:] B. Muchacka, K. Kraszewski (red.), *Kształcenie nauczycieli przedszkoli i klas początkowych w okresie przemian edukacyjnych*, Kraków.
- Rogała S. (1983), *Psychologiczne determinanty współdziałania nauczycieli i rodziców w procesie edukacji szkolnej młodzieży*, Warszawa.
- Rościszewska-Woźniak M., (1998), *Organizacja współpracy w przedszkolu. Edukacja w przedszkolu*, Warszawa.
- Sowa M. i Sowa J. (1975), *Jak wpływać na kształtowanie zaangażowanych postaw rodziców wobec szkoły*, „Życie Szkoły”, nr 7–8.
- Winiarski M., (2002), *Dialog i współpraca nauczycieli i rodziców*, „Nowa Szkoła”, nr 10.
- Zyzik E. (2011), *Współpraca szkoły z rodzicami dzieci w młodszym wieku szkolnym* [w:] I. Adamek, Z. Zbróg (red.), *Wczesna edukacja dziecka wobec wyzwań współczesności*, Kraków.

